

București, 1939. Defilare a Frontului Renașterii Naționale

I S T O R I E

Alina Pavelescu (n. 1972) este arhivistă, istoric, scriitoare și traducătoare. Are un doctorat în științe politice obținut în 2009 la Institutul de Studii Politice din Paris, cu o teză intitulată *Le Conducător, le Parti et le Peuple. Le discours nationaliste comme discours de légitimation dans la Roumanie de Ceaușescu (1965–1989)*. A debutat în literatură cu romanul *Moștenirea babei Stoltz* (Herg Benet, 2016). În 2019, a publicat la Humanitas romanul *Sindromul Stavroghin*. A editat corespondență și memorialistică inedită aparținând Marthei Bibescu, Annei Kretzulescu-Lahovary și lui Louis Basset, secretarul personal al regilor Carol I și Ferdinand I. Cea mai recentă traducere: Aude Terray, *Singură împotriva tuturor. Viața prințesei Martha Bibescu*, Humanitas, 2025. Cea mai recentă lucrare de autor: *Revoluția din 1989 povestită celor care nu au trăit-o*, Art, 2024.

Șerban-Liviu Pavelescu (n. 1967) este cercetător la Institutul de Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București. Are un master în științe politice la Institutul de Studii Politice din Paris și un doctorat în istorie la Universitatea din București. A publicat volumul *Stat și Biserică în reconstrucția politică a societăților postcomuniste din Balcani* (Editura Militară, 2013). A editat și îngrijit volumul *Aliatul inamic. Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României. 1917–1918*, (Humanitas, 2020). În ultimii ani a publicat, în lucrări colective apărute în România și în străinătate, studii referitoare la memorialistica și istoriografia celui de-al Doilea Război Mondial. Cel mai recent dintre acestea, „Memory, Historiography and Monuments of World War II in Communist Romania. An Analysis of the Ideological Impact of Societal Memory” a apărut în Areti Adamopoulo, Anna Maria Droumpouki (eds), *Monuments for World War II: Memory and Oblivion in the Balkans and Central-Eastern Europe*, University of Ioannina/Hellenic Foundation for Research and Innovation, 2024.

ALINA PAVELESCU
ȘERBAN-LIVIU PAVELESCU

ISTORIA ORBILOR

ROMÂNIA
ÎN RĂZBOI

1940 – 1945

HUMANITAS

Redactori: Radu Gârmacea, Sabina Lungu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactori: Manuela Măxineanu, Corneliu Radu
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2025

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pavelescu, Alina
Istoria orbilor: România în război, 1940-1945 /
Alina Pavelescu, Șerban Pavelescu. – București: Humanitas, 2025
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-8975-7
I. Pavelescu, Șerban
94
929

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

MEMORII PARALELE, MEMORII REPRIMATE. CUVÂNT ÎNAINTE 9

1939. „ALEA JACTA EST”. INTRODUCERE 17

Lumea veche și Europa Nouă 17 Concilierea 19 La granițele României 22 Dictatura regală 23 Problema frontierelor 28 Incidentul Tilea 29 Ultima vară a păcii 31 Pactul Ribbentrop–Molotov 36 „Haosul care începe” 38 Refugiații polonezi 40 Asasinarea lui Armand Călinescu 42 Prăbușirea sistemului relațiilor internaționale 48

1940. ANUL TUTUROR CUTREMURELOR 51

Pocnitori și mâncare bună 51 Presimțiri sumbre 52 Carol II, soldații și Duduia 53 Cum se pregătește armata de război 55 Soldatul Mihail Sebastian 57 Sașa Pană, medic militar 58 Neliniștile colonelului Tomaide 60 Economia 61 Protocol și uniforme 63 Căderea unui favorit regal: Max Auschnitt 64 Mici trădări în PNȚ 70 Maniu, Mihalache și regele 72 Impasul diplomatic al lui Carol 74 Amenințarea sovietică 76 Regele tratează cu legionarii 77 Moartea lui Nae Ionescu 79 Eliade intră în diplomatie 81 Angajamentele lui Cioran 82 Idealistul Noica 83 Germanofilul Rebreanu 84 Bolile lui Arghezi 85 Lucian Blaga 86 Capriciosul G. Călinescu și *Istoria sa* 90 Poeta și comuniștii: Maria Banuș 92 Gala Galaction, filosemitul carlist 93 Arta și artiștii în ultimul an al carlismului 96 Maria Tănase, idile și spionaj 97 Agnia Bogoslava, o actriță în cartierul evreiesc 99 Adolescență în cartierul evreiesc: Solly și Isou 100 O adolescență legionară: Valeriu Anania 102 Sebastian și prietenii: familia Antoine Bibescu 104 Martha Bibescu la Federația Aeronautică... 105 Dezastrul Franței 106 Lumea care se scufundă: Athénée Palace 108 Ultima carte a regelui 111 Intră în scenă Horia Sima 112 Retragera din Basarabia 117 Evreii basarabeni 120 Primele pogromuri. Dorohoi 121 Guvernul Gigurtu 123 Antisemitismul de stat 124 Arbitrajul de la Viena 125 Evacuarea Transilvaniei de Nord 129 Abdicarea 134 Regimul național-legionar 141 Legionarii la putere 142 Românizarea economiei 143 Prigoana antisemită 148 Legionarizarea societății 150 Legionarizarea culturii 152 La post în străinătate: Noica, Cioran, Eliade 154 Arta legionară 155 Un caz de înverzire: Ion Barbu 156 Epurarea lui G. Călinescu 157 Epurările universitare 159 Întoarcerea reginei-mamă 166 Ion Antonescu și legionarii: primele tensiuni 171 „Ziua biruinței legionare” la Iași 172 Cutremurul din '40 174 Informatorul lui Argetoianu se sinucide 179

Poliția legionară **180** Comisiile de anchetă **181** Martha Bibescu în vizorul legionarilor **183** Asasinatele de la Jilava **185** Marea încercare a conului Costică Argețoiu **186** Asasinarea lui Virgil Madgearu **188** Vinovații **192** Cultul moaștelor **197** Antonescu și legionarii. Falia se adâncește **198** „An păcătos, trist, funebru, catastrofal” **201**

1941. ORDINELE ȘI SUFLETELE

203

Prezicătorii au cuvântul **203** Presimțiri și angoase **204** Conflictul Antonescu–legionari la punctul de fierbere **205** Recensământul **206** Consiliul de Patronaj: Maria Antonescu și Veturia Goga **207** Antonescu și Hitler: întâlnirea decisivă **209** Se ascut cuțitele **210** Rebeliunea legionară **211** Pogromul de la București **213** București: tablouri din timpul rebeliunii **221** Rebeliunea în țară **224** Represiunea **226** *Iphigenia* lui Eliade sau jertfa legionară **227** Soții Vulcănescu și evreii **229** Compromisurile lui Rebreanu **231** Teatrul evreiesc „Barașeum” **232** „Râde mahalaua literară”: duelul Blaga–Botta **235** Călinescu: *Istoria literaturii române*. Linșajul **237** Măsuri de apărare pasivă **241** Corespondența Antonescu–Maniu–Brătianu **245** Maniu și serviciul secret britanic **246** Maria Tănase, spionaj la Istanbul **248** Antena Moscovei: Partidul Comunist din România **250** Arestarea secretariatului PCdR **253** Operațiunea Barbarossa **256** Vestea plutește în aer **257** „Ostași, vă ordon: treceți Prutul!” **259** Bombardamentele sovietice **261** Curzio Malaparte la București **262** Pogromul de la Iași **263** Redobândirea Basarabiei și Bucovinei **277** Martha Bibescu, agenta Aliatilor **278** Antoine Bibescu și familia în vizorul SSI **280** Întoarcerea în Basarabia și Bucovina pustiite **283** Armata română trece Nistrul **288** Misiunea „civilizatoare” a României **289** „O bizară revenire la barbarie” **290** Cucerirea Odessei **291** Marea explozie de la Odessa **296** Masacrul de la Odessa **298** „Împrumutul reintegririi” **304** Scrisori de acasă, scrisori de pe front **305** Sub semnul victoriei din est **306** Cazarma artiștilor **308** Penurie și jazz **312** Ruptura totală de Aliți **315** „Evreii la Palestina!” **316** Epopeea vasului *Struma* **317** Primul Crăciun de război **321**

1942. UMBRA STALINGRADULUI

323

O iarnă siberiană **323** București, primul milion **325** Evreii la muncă forțată **326** Tragedia *Strumei* **329** O nuntă princiară la Mogoșoaia **332** Priscilla Bibescu pleacă în misiune **334** Rebreanu. Turneul în Germania **336** Ziua cumpătării **337** Malagambistii **338** Armata are nevoie de recruți **341** Grupul Etnic German și Waffen-SS **342** Maniu și comuniștii. Tatonări **348** Maniu și regele Mihai **351** Comisiunea contra Zvonurilor **352** Frontul intern **354** Holocaustul în Moldova și Transnistria **355** Holocaustul romilor **367** Campania contra *Istoriei* lui Călinescu **372** Blaga versus Stăniloae: războiul teologilor **374** Acasă la Lovinescu **376** Victor Eftimiu, omul cu statuie **379** Gala Galaction **383** Vedete ale teatrului evreiesc în lagăr **385** Sașa Pană, apropierea de comunism **387** Eliade, „mai legionar decât oricând” **388** Legionari pe front **391** Hărțile cu stegulețe **392** Cucerirea Sevastopolului **395** Boala lui Antonescu **396** Odessa în flăcări **397** O noapte furtunoasă, filmul **401** Pacea nemțească, sau pacea rusească? **403** Maniu e presat de Foreign Office **405** SOE și rețeaua Vlaicu **406** Majoratul regelui **407** Doi ani de regim Antonescu **408** Propaganda română în Transnistria **409** Misiunea ortodoxă română în Transnistria **413** Spre Cotul Donului **417** Operațiunea Uranus. Încercuirea de la

Cotul Donului **420** Dezastrul de pe Don **422** Crucea de Fier a generalului Lascăr **424** Acasă, „nimic nou pe fronturi” **433** Discursul regelui **434**

1943. „DU-I, DOAMNE, LA PLOIEȘTI!”

436

Un ghem de contradicții **436** Tatonări diplomatice secrete: Maniu **437** Tentativele lui Mihai Antonescu **438** Roosevelt și Churchill la Casablanca **440** Horia Sima agită apele **441** Lupta de la Stalingrad s-a încheiat **442** Săptămâna igienei în București **443** Sistemizări și monumente **445** Sub egida Consiliului de Patronaj **446** Șantierul capitalei **449** Spargeri, escrocherii, furturi **450** Penuria **451** Cerșetori, vagabonzi, destrăbălați **453** În turneu cu *Gioconda* **454** Orgoliile lui Camil Petrescu **455** Antisemitismul de circumstanță **457** *Steaua fără nume* **458** Politică antisemită. Primele ezitări **462** Mihai Antonescu, Radu Lecca și spolierea evreilor **465** Evreii: viața în lagărele din Transnistria **466** Brătescu-Voinești, un interviu cu mareșalul **472** Sănătescu, mareșalul și Casa Regală **473** Regina-mamă Elena în Italia **475** Mihai Antonescu la Mussolini **476** Căderea lui Mussolini **478** Ter-giversările lui Maniu **480** Operațiunea Ranji **481** Ilegaliștii **482** Dizolvarea Cominternului **484** Comuniști și țărăniști **485** Maria Banuș. O evacuare din domiciliu **487** Blaga la *Saeculum* **489** Blaga și Rădulescu-Motru **492** Cercul literar de la Sibiu **494** Moartea lui Lovinescu **496** Arghezi se întoarce la gazetărie **498** Prima arestare a lui Arghezi **499** „Baroane” **502** Arghezi în lagărul de la Târgu Jiu **503** Ion Barbu concentrat **504** O apariție electrizantă: Sorana Gurian **505** Eliade, Noica, Cioran. Previunile **507** Radu Gyr pe „frontul intern” **509** Bătălia de la Kursk. Impasul **510** Mihai Antonescu nu dezarmează **511** Marele bombardament american de la Ploiești **512** Prizonierii americani **514** Operațiunea 1111 **518** Prizonierii sovietici în România **519** Prizonierii români în URSS **520** Formarea Diviziei „Tudor Vladimirescu” **521** Martha Bibescu la Mogoșoaia și la Istanbul **526** Direcția cifrului **530** Primele contacte cu sovieticii **531** Perspectiva ieșirii României din război **533** Pătrășcanu și Maniu **534** „Frontul patriotic”. Ilegaliștii de la Sibiu **537** Petru Groza intră în scenă **539** Petru Groza și Antonescu **540** În umbra celulei: Groza la Malmaison **541** „Uniunea Patrioților”. Petru Groza **542** Maniu și așteptările Alianților **543** Alianții. Lupta pentru influență în Balcani și Europa de Est **544** Operațiunea Autonomous **545**

1944. „LA CONSPIRATORII VESELI”

549

Marile speranțe **549** Din registrul funerar **550** Evacuarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și Moldovei **554** Evacuarea muzeelor și arhivelor **561** Noua retorică antisemită **563** Români și evrei **564** Repatrierea evreilor și romilor din Transnistria **565** Evreii din Transilvania de Nord **568** Un succes anonim: *Steaua fără nume* **572** Stilourile-capcană fac victime printre copii **576** „A sosit ceasul înfrângerii”. Avertismentele aliate **577** 4 aprilie. Bombardarea Bucureștiului **578** Viața printre ruine **581** Martha Bibescu și Barbu Știrbey. Misiuni diplomatice **592** Ultima ofertă a Alianților **593** România sub bombe **595** Lupta pentru putere în Partidul Comunist **598** Blocul Național Democrat **600** Bucureștiul răvășit **602** Preparatele loviturii de stat **603** 22 august. „La conspiratorii veseli” **606** 23 august. Lovitura regelui **608** Riposta germană **612** Aventurile unui soldat român **614** Militarii români luați prizonieri de sovietici **617** Armata Roșie intră în București **618** Armistițiul de la Moscova **624** Alianții la București **626** Jafuri, răpiri și crime **629** Biroul de cenzură. „Epurația” presei **631** „Intellectualii din toate țările,

uniți-vă!" **633** „Epurația scriitorilor" **635** Marea epurare: administrația, justiția, armata **637** În comunitatea evreiască **638** Radu Lecca și Centrala Evreilor **640** Comuniști și țărăniști. Lupta politică **643** Ultimele iluzii ale românilor **644** Cătastrofa economică **645** Maniu și șervețelul lui Churchill **647** Competiția pentru Transilvania. Gărzile de voluntari **648** Frontul Național Democrat. Spre un guvern comunist **650** Vișinski la București. Prima vizită **651**

EPILOG. „ȘI S-AU DUS CA VÂNTUL..."

655

Ziua Victoriei **655** Pumnul lui Vișinski. Guvernul Petru Groza **656** Greva regală **659** Manifestația anticomunistă din 8 noiembrie 1945 **660** Alegerile fraudate din 1946 **661** Înscenarea de la Tămădău **662** Partidul unic. Foamea **663** Abdicarea. Republica Populară Română **664** Destinele **666**

SCURTĂ ISTORIE POLITICO-MILITARĂ ÎN DATE

687

BIBLIOGRAFIE

723

NOTE

735

INDICE

751

MEMORII PARALELE, MEMORII REPRIMATE CUVÂNT ÎNAINTE

Când un autor e pus să-și explice propria carte, i se pare mai ușor de regulă să înceapă cu delimitările. Să spună, adică, în primul rând ce nu a intenționat să facă. E puțin narcisist, puțin ridicol, dar e un fapt, iar autorii de față nu fac excepție de la această regulă. Ni se pare, de altfel, și moral, nu doar necesar să le precizăm cititorilor, de la bun început, la ce să *nu* se aștepte de la această carte. N-ar trebui, de pildă, să se aștepte la o istorie exhaustivă a celui de-al Doilea Război Mondial și nici măcar a prezenței militare românești în acest război. Cartea noastră nu este o istorie a operațiunilor militare, a strategiilor, mișcărilor de trupe sau deciziilor tactice care au punctat acțiunea României în războiul împotriva URSS. Nu este nici o istorie a procesului de decizie politică sau a raporturilor de forțe din interiorul regimului Antonescu – deși, inevitabil, dat fiind că acestea au influențat mersul societății românești, ne referim la ele acordându-le cuvenita importanță. Și atunci ce este această carte? Ei bine, dacă ar fi să o definim cu o sintagmă scurtă, v-am putea spune că e *un puzzle de viați*. Ceea ce ne propunem este să creionăm istoria societății românești din spatele frontului îmbinând ca pe niște piese de puzzle povești de viață ale unor oameni diferiți, cu diferite credințe, cu diferite poziții sociale, care au trăit direct viața în vreme de război și care au depus mărturie despre această viață. Nu putem avea pretenția că am realizat un tablou complet – ar fi și greu, dată fiind vastitatea materialului documentar –, însă ne-am străduit să alegem unghiuri de observație cât mai diverse pentru a realiza, pe cât posibil, o imagine tridimensională a societății românești din timpul războiului.

Ideea acestei cărți s-a precizat în timp, pe parcursul a mai mulți ani de cercetări adiacente subiectului. Unul dintre noi și-a început cariera de cercetător intervievând veterani ai celui de-al Doilea Război Mondial. Celălalt și-a petrecut o bună parte din cariera de arhivist editând surse memorialistice. Așa am putut înțelege, urmând fiecare propriul drum, că amintirile martorilor nu corespund niciodată întocmai cu imaginea rezultată din documentele oficiale și că, mai mult decât atât, propaganda, oricât de larg răspândită sau de insidioasă ar fi, nu ajunge niciodată să

înlocuiască complet percepțiile, judecățile, sentimentele personale ale celor cărora li se adresează. Ne-am dat seama că o îmbinare de perspective individuale poate oferi o imagine mult mai clară, mai coerentă și mai inteligibilă a unui eveniment – altminteri crucial pentru înțelegerea istoriei recente a României – tratat până acum preponderent fragmentar și, în consecință, incomplet. Și am simțit că, în tabloul general al războiului, un demers de acest tip, având drept obiect „frontul de acasă”, ar putea avea drept rezultat o imagine mult mai completă, mai coerentă și mai inteligibilă a războiului însuși. Am încercat, la împlinirea a opt decenii de la sfârșitul conflagrației mondiale, să aducem vocile de atunci în conștiința cititorilor de azi, dintre care mulți nu au crescut, ca generația noastră, cu poveștile din război ale bunicilor.

Memoria marilor evenimente istorice cunoaște, în general, mai multe etape de sedimentare, odată cu trecerea timpului. Primele integrate memoriei colective sunt reacțiile la cold, știrile și comentariile, amintirile de primă mână consemnate la scurt timp după evenimente, dacă nu chiar în focul acestora. După această primă etapă urmează o a doua, în care se încearcă raționalizarea evenimentelor, interconectarea și transpunerea lor într-un tablou cât mai aproape de realitatea pe care o oglindesc. Este etapa sintezelor, a demersurilor vizând prezentarea de ansamblu, deseori în tușe groase. După această etapă urmează, de cele mai multe ori, istoria „majoră”, cea politico-militară, care analizează evenimentele istorice prin prisma factorilor de decizie, a punctelor de răscruce, a personajelor-cheie etc. Ulterior, odată ce lucrurile s-au sedimentat, atenția comunității se îndreaptă spre detaliu, spre microanaliză și istorie localizată, spre aspecte ori părți specifice ale marilor evenimente deja cunoscute, familiare și analizate în adâncimea lor. Din păcate, istoria participării României la al Doilea Război Mondial este departe de a se fi înscris, înainte și după 1989, în cadrele ideale de evoluție descrise mai sus.

Dimpotrivă, ea a devenit de la bun început, adică imediat după 23 august 1944, un câmp de confruntare și unul dintre spațiile predilecte de manifestare a amplului experiment social, ideologic și politic care a fost regimul comunist din România. Implicarea masivă a politicului și a ideologicului în istoria participării României la al Doilea Război Mondial are multiple conotații. Prima dintre acestea este generată de consistentul efort de rescriere și reinterpretare în cheie ideologică marxistă a întregii istorii românești. Motivația lui inițială a fost nevoia de asanare, de reinventare a imaginii relațiilor româno-ruse, respectiv româno-sovietice, pentru a o ajusta în conformitate cu propaganda ocupantului sovietic în România primilor ani postbelici. „Prietenia” dintre popoarele român și sovietic, fie ea și impusă cu forța armată, trebuia să aibă o adâncime sistemică, să devină „de nezdruncinat”, „seculară” – de unde și nevoia de

rescriere, reinterpretare ori omitere în totalitate a unor capitole, mai puțin fericite sau marcate de-a dreptul de ostilitate, din istoria relațiilor bilaterale. În cazul specific al celui de-al Doilea Război Mondial, a insista prea mult pe motivațiile intrării României în război însemna deschiderea dosarului extrem de controversat al relațiilor bilaterale din anii interbelici și al celui reprezentat de raptul Basarabiei și Bucovinei de Nord.

Pentru a înțelege dimensiunile distorsionării prin omisiune este de ajuns să amintim cazul *Tratatului de istorie a României* publicat sub egida Institutului „Nicolae Iorga” și a Academiei Române în anii '60. Publicul larg cunoaște seria prin prisma celor patru volume aflate în circulație generală, care prezintă imaginea istoriei românilor din perspectivă comunist-marxistă până în zorii epocii moderne (1821, Tudor Vladimirescu). Ceea ce se știe mai puțin e că, dincolo de aceste patru volume, mai există într-o circulație exclusiv bibliofilă machetele a încă două volume, care aduc istoria românilor până la 23 august 1944, acoperind complet istoria modernă și parțial istoria contemporană a României. În ultimul dintre aceste volume, publicat în 1967, din aproape 1.000 de pagini, raptului Basarabiei și Bucovinei de Nord îi este dedicată o frază de un rând și jumătate. Cedarea Cadrilaterului prin Tratatul de la Craiova din septembrie 1940 are parte de un tratament similar. Prin comparație, raptului Transilvaniei de Nord îi sunt rezervate 15 pagini. De asemenea, secțiunea dedicată participării României la războiul antisovietic reușește performanța ca, pe parcursul câtorva sute de pagini, să nu vorbească aproape deloc despre front, despre deciziile politico-militare ale războiului ori despre implicarea statului român și a armatei române în Holocaust. Această poziționare se explică prin aceea că orice expunere a cauzelor ori circumstanțelor intrării României în război, orice detaliu asupra războiului propriu-zis ar fi dat substanță și contextualitate unui eveniment istoric care trebuia remodelat și controlat ca narațiune în așa fel încât să nu amenințe discursul autojustificator și legitimator al regimului comunist: lupta pentru pace, rezistența împotriva războiului condusă de comuniști, războiul imperialist impus din exterior, relativa inocență a poporului român antrenat într-un război al altora. De aici, omisiunile cu privire la masacrele de la Odessa sau la ocupația românească a Transnistriei, tratarea superficială a unui subiect precum deportările unei părți a populației evreiești la stânga Nistrului, accentul pe istoria Holocaustului din Transilvania de Nord, aflată sub ocupație horthistă, ceea ce permitea identificarea românilor, alături de evrei, ca victime ale aceleiași represiuni, sălbatică fără îndoială, dar exterioară „corpului” național.

Pe acest fundal istoriografic, războiul României în Est a rămas vreme de aproape cinci decenii o nebuloasă; aveai mai multe șanse să afli detalii minuțioase despre războiului din Pacific ori despre rezistența din Africa de Nord decât despre evenimentele ce au afectat viețile a milioane de români și care s-au soldat cu sute de mii de victime, din rândul soldaților

și al civililor deopotrivă. În această narațiune, care rămâne neschimbată pe toată durată perioadei comuniste, detaliile deveneau admisibile abia din aprilie 1944, când războiul ajungea pe teritoriul României. Interesul era însă dat de vecinătatea evenimentelor din aprilie–august 1944 cu ac-tul de la 23 august 1944, element de importanță majoră în propaganda legitimantă a Partidului Comunist Român. Aceasta este grila în care tre-buie înțeles interesul istoriografiei comuniste pentru „participarea Româ-niei la războiul antihitlerist”, singurul episod al războiului care beneficiază de o tratare în maniera clasică a istoriografiei europene postbelice. În aceste condiții, vreme de aproape cinci decenii, istoria participării Ro-mâniei la al Doilea Război Mondial a fost profund cenzurată și denaturată, marcată de ingerința politicului și ideologicului în opera de publicare a documentelor ori de scriere propriu-zisă a istoriei. Miza din fundal a rămas până la capăt bătălia pentru memoria publică, pentru construcția dirijată a unei viziuni specifice asupra istoriei naționale, menită să susțină narați-unea comunistă autolegitimantă.

Amplul efort de construcție de imagine avea drept scop – esențial din perspectiva evoluției PCR – modelarea opiniei publice prin mijloacele aflate la îndemâna statului totalitar, cu predilecție școala, dar și evenimen-tele publice, locurile memoriei colective amplasate în forul public, pro-paganda de zi cu zi. Interzicerea și reprimarea discursurilor memoriale concurente, cu precădere a celor individuale aparținând contemporanilor evenimentelor, dar și propagarea până la sațietate a discursului oficial a condus însă, în cele din urmă, la situația paradoxală a coexistenței, pe de-o parte, a mai multor discursuri memoriale, contradictorii în conținut, și a impunerii, pe de altă parte, prin schimbul de generații, a unei memo-rii artificiale, prefabricate, a participării României la război. Cum mărturia directă asupra faptelor devine periculoasă, antrenând de multe ori repre-siunea directă, autocenzura ori colaborarea sunt strategii de supraviețu-ire comune în anii de tranziție de după război și, de fapt, în toți anii în care regimul comunist guvernează România. Regimul comunist încurajează și răsplătește astfel de atitudini, cu deosebire ale acelor care aleg colabo-rarea activă și procedează la punerea în acord a ceea ce declară drept mărturie memorială personală cu discursul istoriografic oficial. Cazuri precum cele ale generalilor Dumitru Dămăceanu, Constantin Vasiliu-Răș-canu ori Emilian Ionescu ilustrează foarte bine această direcție. Cu ajuto-rul unor astfel de mărturii perfect integrate discursului politic oficial sunt introduse în istoriografia comunistă ficțiuni precum aceea a Gărzilor Pa-triotice ori a rolului conducător al Partidului Comunist Român în eveni-mentele din august 1944. Acestea din urmă își schimbă, la rândul lor, polaritatea, conținutul și însemnătatea, în funcție de diversele stadii de evoluție a discursului politico-ideologic comunist, trecând prin mai multe faze de prezentare: de la lovitură de stat, până în 1948, la insurecție

armată, până spre mijlocul anilor 1960, și, ulterior, pe măsura maturizării regimului național-comunist, la statutul de „revoluție de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă”.

Această imagine strâmbă, ciuntită, deformată a participării României la cel de-al Doilea Război Mondial are o posteritate pe măsura eforturilor formatoare de opinie ale regimului comunist. După 1989, libertatea de exprimare pare a oferi deschiderea pentru reevaluare, pentru punerea în contextul lor firesc a faptelor și a evenimentelor, pentru rescrierea istoriei într-o manieră apropiată realităților pe care le reflectă. Nimic din toate acestea nu se întâmplă însă. Imaginea generală asupra războiului impusă de regimul național-comunist cunoaște o neașteptată perpetuare în posteritatea regimului însuși. E drept, se schimbă cadrul cognitiv general. Acesta se lărgeste pentru a îngloba și războiul antisovietic, cu motivațiile, resorturile și legitimările respective. Dar substratul narativ subzistă, impunând o viziune exclusiv eroică, intolerantă la interpretări ori interogații. În acest context, recuperarea memoriei Holocaustului românesc, de pildă, încercările de aducere în discuție a unor aspecte controversate – sau de-a dreptul criminale – ale acțiunilor armatei sau autorităților române în timpul războiului antisovietic întâmpină o rezistență înverșunată, care nu se sfiește să meargă până la negaționism. După aproape cinci decenii de ocultare ori marginalizare a principalelor evenimente din istoria Holocaustului în România, a fost nevoie de instituirea unei comisii prezidențiale de investigare a evenimentelor istorice și de impunerea prin lege a condamnării faptelor reprobabile întâmplare atunci. Este o realitate a societății românești, încă actuală din păcate și care, credem noi, are o legătură directă cu distorsionarea în comunism a memoriilor celui de-al Doilea Război Mondial. Alături de narațiunea național-comunistă, în subteranele mentalului public, camuflată sub acoperirea general acceptabilă a anticomunismului și adoptând mitologia cu resorturi mistice a sfinților (martirilor) închisorilor, subzistă și hagiografia legionară. Îndelung tolerată în România postcomunistă, în numele unei reamintiri reparatoare a trecutului, a supraviețuit în același fel în straturile profunde ale societății românești și își manifestă din nou, în zilele noastre, imensul potențial distructiv. E răzbușnarea clasică a memoriilor ciuntite, oculate, interzise – un fenomen cât se poate de familiar istoricilor, nu doar în spațiul românesc.

La optzeci de ani de la încheierea sa, al Doilea Război Mondial continuă să influențeze și să modeleze evoluția sistemului actual al relațiilor internaționale și, de asemenea, societățile și indivizii. Efectele războiului asupra frontierelor României Mari sunt vizibile și continuă să afecteze nu numai evoluția României, dar și pe aceea a Republicii Moldova. Influența exercitată de război asupra românilor, asupra destinelor individuale, asupra familiilor și comunității în ansamblul său este încă foarte vizibilă în spațiul românesc,

cu grade diferite de intensitate, fie că este vorba de frontierele actuale ale țării sau de cele ale comunităților românești din afara acestor granițe, cu deosebire la est, în spațiul Basarabiei și Bucovinei de Nord. Bătălia memorială care a făcut ravagii în spațiul controlat de comuniștii români s-a manifestat cu o și mai mare intensitate în exteriorul acestui spațiu. Distorsionării trecutului și, mai ales, imaginii ultimului război mondial li s-a adăugat, în Republica Moldova, și demersul extrem de violent de deconstrucție identitară întreprins de puterea imperială sovietică, însoțit de construcția unui spațiu identitar ficțional, moldovenismul. Utilizarea perversă pe care Moscova o dă, la momentul de față, tuturor acestor discursuri artificiale, implantate de-a lungul timpului în conștiința publică prin școală și propagandă, discursul diviziv și subversiv care vizează azi, la fel ca în urmă cu optzeci de ani, subminarea securităților naționale prin fragilizarea morallui și identităților comunitare, fac din orice demers de restituire istorică un element de maximă importanță pentru efortul – absolut necesar – de asigurare a rezilienței societale în fața agresiuni hibride externe.

De aceea, restituirea vocilor trecutului, restituirea unei imagini cât mai aproape de realitate a acelor zile și destine este importantă. Este important de asemenea ca, în construcția/reconstrucția noastră identitară, să fim morali, dar să rezistăm tentației tezismului, să acceptăm ceea ce suntem și ceea ce am fost cu maximă onestitate. Numai așa cunoașterea trecutului propriu, parte a identității noastre, poate să stabilească o fundație sănătoasă pentru ceea ce dorim să devenim. De aceea credem că e foarte important pentru noi să înțelegem că acel trecut, doar aparent îndepărtat, are încă și astăzi o influență directă asupra viitorului României.

Trebuie să îndrăznim să privim adevărul în față: din acea cameră a iluziilor care a fost regimul comunist ar fi fost greu să se nască după 1989 o societate echilibrată, capabilă să trăiască în armonie cu ea însăși și cu istoria sa. Și tot privind adevărul în față – și asumându-ne disconfortul pe care îl poate aduce o astfel de analiză – să încercăm să înțelegem rațional ce s-a întâmplat din 1990 până astăzi cu felul în care societatea românească a recuperat memoriile celui de-al Doilea Război Mondial. Era firesc ca primele memorii recuperate să fie cele care, în perioada anterioară, fuseseră împiedicate să se manifeste în spațiul public, în special cele ale veteranilor războiului din Est și ale comunităților etnice supuse persecuțiilor rasiale. Nu e firesc – și, poate, în absența nefastei distorsionări ideologice impuse de regimul comunist, lucrurile s-ar fi întâmplat până la urmă altfel – ca aceste memorii recuperate să se manifeste concurențial. Sau ca una dintre ele să o nege pe cealaltă încercând să se impună, în numele unui anticomunism fals legitimant, cu rădăcinile în propaganda extremistă de dreapta, ca memorie dominantă. Era de așteptat ca anii lungi în care reprezentarea identității naționale românești a fost, de mai multe ori, destructurată și reasamblată potrivit necesităților propagandistice ale regimului comunist

să lase urme în mentalul nostru și în capacitatea societății de a-și asuma propria istorie. Nu era tocmai de așteptat ca, după mai bine de 35 de ani de libertate a opiniilor exprimate în spațiul public, să asistăm la nașterea și proliferarea unei mitologii neolegionare, cu aceleași accese de xenofobie și cu același potențial de violență care au caracterizat legionarismul interbelic. E, poate, firesc – după mai bine de 35 de ani în care societatea românească, suprasaturată de propaganda comunistă și de imperativele gândirii „pe linie”, și-a exilat memoria identitară în planul secund al vieții publice sau în grupurile interesate doar de anumite segmente ale construcției identitare comuniste – să ne aflăm acum într-un punct în care aceeași societate simte din nou nevoia să-și construiască o reprezentare de sine legitimantă. Nu e însă deloc firesc ca noua construcție să fie, odată în plus, impusă prin zgomot, prin manipulare și prin excluderea memoriilor „necâștigătoare” la bursa unei propagande bolnăvicioase.

De aceea credem că, azi mai mult ca oricând, societatea românească are nevoie de cărți de istorie care să readucă împreună toate tipurile de memorie a evenimentelor istorice traumatizante, să prezinte faptele așa cum au fost ele percepute de actorii epocii și să refacă puzzle-ul vieților acestora, evitând cu scrupulozitate orice formă de ierarhizare a „legitimătăților” de percepție. Este ceea ce ne propunem să facem cu această carte: să dăm glas cât mai multor tipuri de personaje și de amintiri despre al Doilea Război Mondial, să adunăm vocile aparent disparate, discursurile aparent paralele, perspectivele aparent contrastante într-o imagine coerentă, care ne poate ajuta să înțelegem tabloul general. Toate personajele cărții noastre – militari și civili, femei și bărbați, tineri și mai puțin tineri, români și ne-români, bogați și săraci, decidenți sau cetățeni de rând, vedete sau simpli anonimi – au trăit împreună în aceeași Românie, au împărtășit aceleași așteptări, speranțe și dezamăgiri, aceleași experiențe dramatice care le-au deviat iremediabil parcursurile biografice. Poveștile însumate ale vieții lor sunt piesele din care se construiește istoria epocii. Nici una dintre ele nu poate fi eliminată fără ca ansamblul construcției să nu se clatine sau să nu se prăbușească de-a dreptul.

Cartea noastră oferă o frescă a evoluției lumii românești din spatele frontului. Pentru completarea tabloului general, cititorul este invitat să o coroboreze cu cronologia de la finalul volumului, în care am realizat, complementar, și tabloul evenimentelor militare.

Ceea ce veți citi în continuare nu e o poveste cu eroi și anteroi, cu „buni” și „răi”, cu tușe limpezi de alb și negru – așa ceva nu există pur și simplu în istorie. E povestea unei umanități fragile, imperfecte, prinse în vârtejul unei crize sistemice pe care nu a reușit să o controleze, obligată să își revizuiască dramatic și în grabă reperele, să facă, tot în grabă, alegeri cruciale de care depindea întreaga sa existență viitoare. E, de asemenea,

povestea indivizilor care o compun, care încearcă să supraviețuiască și care, în ultimă instanță, aleg – pentru că alegerile, mai ales cele morale, sunt întotdeauna individuale. Orice asemănare cu prezentul nu e deloc întâmplătoare.

Deși cea mai mare parte a surselor care au stat la baza scrierii acestei cărți sunt publicate, cunoscute și, multe dintre ele, deja utilizate în istoriografia celui de-al Doilea Război Mondial, elementul de noutate pe care îl aducem e că, pentru prima dată după știința noastră, le oferim acum șansa integrării în același tablou istoric. Cele câteva surse inedite le-am identificat în cursul cercetărilor noastre pe alte subiecte care ne-au preocupat, și ne-au atras atenția tocmai prin modul în care au fost, până în acest moment, fie neglijate, fie doar parțial exploatate. Efortul de documentare a fost destul de amplu; nu l-am fi putut duce la bun sfârșit fără ajutorul unor istorici, prieteni și colegi, cărora ținem foarte mult să le mulțumim public. Îi mulțumim în primul rând lui Ottmar Trașcă pentru că ne-a pus cu generozitate la dispoziție vasta iconografie de război pe care a adunat-o în cursul remarcabilei lui cariere de cercetător al celui de-al Doilea Război Mondial. Îi mulțumim Ancăi Tudorancea, fără ajutorul căreia nu ne-am fi putut descurca în relativ vasta și totuși nu foarte vehiculata bibliografie memorialistică a Holocaustului românesc. Le mulțumim doamnelor Viorica Nicolae și Ștefania Grigorie, de la Arhivele Naționale ale României, fără al căror efort personal nu ar fi fost posibilă realizarea unei ilustrări relevante a volumului. Recunoștința noastră se îndreaptă, în egală măsură, către doamnele Delia Bălăican de la Biblioteca Academiei Române și Andreea Badea de la Biblioteca Centrală Universitară, al căror ajutor prețios ne-a permis să navigăm cu ușurință prin bogata bibliografie a subiectului. Le mulțumim prietenilor și colegilor care ne-au sprijinit moral, ne-au încurajat și ne-au ascultat răbdători lungile interogații – unele plicticoase – prilejuite de documentarea și de conceperea cărții noastre. Le mulțumim în mod special celor care, după ce ne-au ascultat, au încercat să ne și răspundă. Mulțumim, de asemenea – deloc ironic – bazei de date Arcanum, pentru că a reușit în ultimii ani să umple uriașul gol de documentație disponibilă online generat de fragilitatea instituțiilor culturale românești și a făcut-o la un preț accesibil pentru buzunarul subțire al cercetătorului român. În sfârșit, dar, de fapt, în primul rând, le mulțumim lui Radu Gârmacea, echipei sale redacționale și Editurii Humanitas pentru curajul de a se fi imbarcat alături de noi, susținându-ne până la capăt, în aventura scrierii și publicării acestei cărți voluminoase, riscante și pe alocuri incomode. Toate eventualele neîmpliniri sunt ale noastre și ni le asumăm pe de-a-ntregul.

Autorii
octombrie 2025

INTRODUCERE

1939. „ALEA JACTA EST”

„Biata Europa [...] are o soartă dezastruoasă. Toate eforturile ideologice n-au dat nici un rezultat, dreptatea, așa cum este pricepută de civilizația apuseană, a dat din nou greș, se plătesc, desigur, marile greșeli ale Versailles-ului, în care această dreptate n-a fost așezată decât a unei singure părți.” —Carol II¹

Într-o seară de primăvară romană, într-un oraș împodobit de sărbătoare, în care lumina torțelor fasciste aruncă umbre misterioase peste fațadele palatelor medievale, prințesa Martha Bibescu se strecoară cu greu prin mulțimea italienilor nerăbdători să-l vadă în carne și oase pe Adolf Hitler. E 3 mai 1938, ziua în care Hitler se întâlnește, pentru a doua oară, cu Benito Mussolini pe pământ italian. Prima lor întâlnire avusese loc în 1934, la Veneția. Hitler era încă la începutul ascensiunii sale, iar Mussolini încă îl privea cu circumspecție. Între timp, lucrurile s-au schimbat: Germania a devenit principalul partener al Italiei în Europa, iar Mussolini și regele Victor Emanuel III își dispută întâietatea în a-l găzdui pe Führer la Roma. Pentru imensa delegație germană, formată din aproximativ 500 de persoane, s-au construit imobile speciale de cazare, iar orașul are o stradă nouă, Via Adolf Hitler, de-a lungul căreia Führerul va fi condus în triumf către Palatul Quirinal.

Martha Bibescu n-a venit să-l aclame pe Hitler. Îl detestă profund, la fel și pe naziști și ceea ce reprezintă ei în Europa – forța oarbă, brutală, de neîmblânzit, în care par să creadă acum tot mai mulți oameni, parcă hipnotizați. O forță ca un deget acuzator îndreptat împotriva „lumii vechi”, a celor care au croit, în 1919, la sfârșitul Primului Război Mondial, ordinea internațională a Versailles-ului. Martha este o reprezentantă a „lumii vechi”, împărtășește valorile acestei Europe a Versailles-ului și, mai ales, își dorește supraviețuirea democrației, cel mai bun dintre sistemele politice cunoscute. Pe ea și pe majoritatea prietenilor ei, „Europa nouă” a lui Hitler și a lui Mussolini îi dezgustă și îi înfricoșează. Dar, pe 3 mai 1938, primirea triumfală a lui Hitler la Roma e evenimentul monden al momentului, și nici unul dintre ei n-ar vrea să-l rateze. Prințesa româncă se pregătește deci să-l urmărească din balconul palatului uneia dintre cunoștințele ei aristocrate, marchiza Adriana Misciattelli, alături de Alfonso XIII, fostul rege al Spaniei, aflat acum în exil în Italia, de prințesa Maria Francesca de

Savoia, fiica cea mică a regelui Victor Emanuel III, de infanta Maria Cristina, fiica lui Alfonso, de Sheila McDonald, fiica fostului premier britanic Ramsey McDonald, și de un roi de alte celebrități, politicieni, aristocrați, crema înaltei societăți europene. Se bea porto, se fumează țigări de foi, femeile poartă bijuterii din pietre prețioase și elegante blănuri de hermină. Galant, Alfonso XIII le întreține pe doamne cu complimente și cu glume acceptabil de deocheate. Dar, când coloanele de motocicliști trec prin fața palatului vestind apropierea oaspetelui de onoare, toată această societate simandicoasă se transformă într-un grup de gură-cască, la fel de curioși ca vulgul care se înghesuie în stradă. Feriți de ochii oamenilor de rând, în spatele unui perete cu lucarne, domnii rafinați și doamnele elegante se îmbulzesc pe balconul de lemn al palatului până când marchiza Misciattelli, îngrijorată că acesta ar putea să se prăbușească, e nevoită să „invite să iasă” câteva doamne mai corpolente. Cele subțiri și sprintene, ca Martha și ca Sheila McDonald, s-au cocoțat pe o bancă, tot din lemn, de pe care pot vedea mai bine ce se întâmplă în stradă:

„Spectacolul e admirabil. Luminile se reflectă în oțelul săbiilor; pe fondul nopții, toate culorile par mai vii decât ziua, sunt iluminate de artificii. [...]

Mulțimea reținută de soldați, palatele iluminate, ghirlandele de stejar de tradiție antică, împodobind zidurile goale ale Palatului Veneția, și mulțimea, marea *folla*.

Mitraliorii, serviciul de ordine. Flăcările jucând pe fațadele monumentelor. [...] Au trecut mașinile de la curte. Roți roșii, livrele roșii, ca niște jucării de coral, așa arată văzute de la distanță. Cineva spune:

«Vor fi salve de tun». [...]

Stațetele sosesc în goană. Îi numărăm: sunt cinci. Motocicliști. Iau curba. Fermecătoarea demnitate a oamenilor de ghidon. Fluturi beți, aripile rigide sunt precedate de un diamant, farurile lor electrice. Trupa defilează în șir indian. Regele îmi spune:

«Priviți, dublează, triplează cordonul de soldați!»

Pare în culmea excitației.

«Uitați-vă, merg până la cinci.»

E adevărat. Cinci cordoane de soldați îngrădesc mulțimea, *la folla*, cum i se spune aici. [...]

Totul doar pentru a face să treacă timpul pe acest balcon, așteptând să ne apară în raza vizuală, între fantele acestor jaluzele închise, prin care mama lui Napoleon putea vedea fără să fie văzută, acel adjutant, acel plutonier, acel fost gradat pe care șeful Casei de Savoia s-a dus să îl aștepte la gară spre a-l purta în triumf pe străzile Romei...⁴²

E o imagine simbolică: elita Europei versailleze, înghesuită într-un balcon șubred, privind cu o pasivă curiozitate, ca o ceată de copii uluiți, mareața defilare a „fostului gradat” care, foarte curând, le va răsturna viața tuturor. Cele două lumi antagonice care se întâlnesc fără

să se privească în ochi: una, temătoare și îngrijorată pentru viitorul său, cealaltă, sfidându-și rivala cu superbie. Nici unul dintre cei aflați în balconul Palatului Misciattelli nu vrea să se gândească la un alt război. Nici unul dintre ei nu vrea să creadă că acesta e, cu fiecare zi, tot mai aproape.

După un an, în vara anului 1939, Europa e un continent care trăiește cu suflul la gură. Va fi sau nu va fi din nou război? Masacrele, rănilor, traumele lăsate de primul sunt încă vii în amintirea europenilor. A celor care l-au pierdut și a celor care l-au câștigat, deopotrivă. Franța de după 1919 e aparent marea învingătoare, dar, în același timp, e o țară care nu și-a mai revenit niciodată cu adevărat din războiul pe care, aproape cu ultima suflare, l-a câștigat. Germania a cunoscut, după înfrângerea militară, mizeria, foamea, șomajul, inflația la cote aproape de neimaginat. Pentru ea, Hitler e în primul rând omul care i-a promis că o va readuce în rândul națiunilor prospere și respectate. Noile state a căror existență a fost consacrată prin sistemul tratatelor de la Versailles încă se zbat, 20 de ani mai târziu, să-și stabilizeze economiile, viața politică, identitățile naționale. Nimic nu este perfect, așadar, în Europa de după 1919. Iar criza economică din 1929–1933, venită de peste Ocean, a făcut încă și mai nesigură existența a milioane de europeni. Un singur lucru e cert: nimeni, dar absolut nimeni nu își dorește războiul. Doar Hitler, dar chiar și el speră că va fi unul foarte scurt, un *Blitzkrieg*.

Cât de departe pot să meargă însă conducătorii marilor democrații europene pentru a evita un nou război? E întrebarea de pe buzele tuturor celor care se străduiesc să-și păstreze luciditatea. În politica britanică și în cea franceză, cuvântul de ordine e „conciliere”. Neville Chamberlain și Édouard Daladier, prim-miniștrii Marii Britanii și Franței, sunt convinși că pot păstra pacea pe continent cedând, din nou și din nou, pretențiilor formulate cu tenacitate de Hitler, făcând de fiecare dată noi concesii teritoriale pe seama statelor din estul și centrul continentului, cărora, prin tratatele internaționale, s-au angajat să le garanteze independența, integritatea și suveranitatea.

Poziția puterilor occidentale marchează politica internațională la nivelul continentului european încă de la tratatele de la Locarno (1925), ce garantau frontierele occidentale stabilite după Primul Război Mondial.³ În Est, în lipsa unei alternative, funcționau aranjamentele de securitate colectivă edificate în primii ani de după războiul mondial: Alianța Româno-Polonă (1921), Mica Înțelegere (1921 – România, Iugoslavia și Cehoslovacia) și Înțelegerea Balcanică (1934 – România, Iugoslavia, Grecia și Turcia). Efectul stabilizator al acestui sistem de alianțe regionale este, în primă instanță, mai mult decât benefic. Dar